

## Belâgat İlminin Felsefesi ve Mantık İlmiyle İlişkisi

*The Philosophy of Rhetoric And Its Relationship With Logic*

**Ali Sevdi**

Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı  
Assoc. Prof. Dr., Iğdır University, Faculty of Divinity, Department of Arabic Language  
and Rhetoric  
Iğdır/Türkiye

[alisevdi1984@hotmail.com](mailto:alisevdi1984@hotmail.com)

ORCID: [0000-0002-1951-7232](https://orcid.org/0000-0002-1951-7232)

### Makale Bilgisi | Article Information

Geliş Tarihi Received: 16.01.2025

Kabul Tarihi Accepted: 24.05.2025

Yayın Tarihi Published: 15.06.2025

### Atıf | Cite as

Sevdi, Ali. “Belâgat İlminin Felsefesi ve Mantık İlmiyle İlişkisi”. *Van İlahiyat Dergisi* 13/22 (Haziran 2025), 123-140.

<https://doi.org/10.54893/vanid.1621079>

Sevdi, Ali. “The Philosophy of Rhetoric And Its Relationship With Logic”. *Van Journal of Divinity* 13/22 (June 2025), 123-140. <https://doi.org/10.54893/vanid.1621079>

### İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanid>

Mail: [vanyuifd@yyu.edu.tr](mailto:vanyuifd@yyu.edu.tr)

## Belâgat İlminin Felsefesi ve Mantık İlmiyle İlişkisi

### Öz

Belâgat ilmi, Arap dili ve edebiyatı ilimleri arasında yer alan ve dilin yer ve zamana uygun olarak nasıl geliştirileceğini inceleyen bir ilimdir. Bu ilim, anlamın doğru bir biçimde aktarılmasını ve etkili, güzel bir dil kullanımıyla ifade edilmesini amaçlar. Aynı zamanda dildeki güzellik ve ifade gücünü artırmak için uygulanan anlatım biçimlerini de kapsar. Belâgat, dilin anlamını derinleştirerek etkili bir biçimde ifade edilmesini sağlayan bir ilim olmanın ötesinde, mantıksal bir yapıya da sahiptir. Belâgat ilmi, meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç ana disiplinden oluşur. Her bir disiplinin temel kavramları, ilkeleri, metodolojisi ve geçerli teorileri kendine özgü bir felsefi anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Bu ilmin felsefesi, sözün duruma veya mekâna uygun olarak şekillendirilmesine; dilin estetik ve işlevsel yönlerinin birbirini tamamlama yöntemlerine ve düşünce ile duyguların daha etkili bir şekilde aktarılmasına dayanır. Belâgat, sistematik bir hale gelmeden önce de bir meleke olarak var olmuştur. Ancak sosyal bilimlerde olduğu gibi belâgat ilmi de yüzyıllar süren bir gelişim ve olgunlaşma süreci geçirmiş, zamanla daha derinlemesine incelenmiş ve sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu süreçte belâgat ilmi, pek çok farklı bilim dalından etkilenmiştir. Arap dili ve Kur'ân-ı Kerim, belâgat ilminin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış, onun yapısal özelliklerinden edebî geleneklere kadar geniş bir yelpazede onu etkilemiştir. Müteahhirîn döneminden itibaren, kavramsal, tanımsal ve yöntemsel açıdan mantık ilminden ciddi şekilde etkilenen belâgat ilmi ile mantık arasındaki etkileşim ise, Arap edebiyatının en önemli entelektüel gelişmelerinden biri olmuştur. Mantık, düşüncenin doğruluğunu sağlarken, belâgat da bu düşüncelerin estetik ve etkili bir biçimde sunulmasına yardımcı olmuştur. Her iki disiplinin birbirini etkilemesi, dilin gücünü artırmış ve düşünsel derinliği zenginleştirmiştir. Literatürde, belâgat ilminin felsefesi ve mantık ilmiyle ilişkisine dair sınırlı sayıda çalışma bulunmakta ve mevcut incelemeler genellikle belâgatın tarihselliğine, estetik ve edebî yönlerine odaklanmıştır. Mevzunun akademik anlamda istenilen düzeyde incelenmediği tespit edilmiş ve ilgili mevzu, çalışma konusu olarak irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışma, literatür taraması ve analiz desenli yöntemle yazılmaya gayret edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Arap Dili, Belâgat, Felsefe, Mantık, Etkileşim.

## The Philosophy of Rhetoric And Its Relationship With Logic

### Abstract

The science of rhetoric (al-Balâgha) is a discipline within the fields of Arabic language and literature, which examines how language can be developed in accordance with time and place. This science aims to convey meaning in an accurate way and express it through effective and beautiful language usage. It also encompasses rhetorical techniques applied to enhance the beauty and expressive power of language. Beyond being a science that deepens the meaning of language and ensures its effective expression, rhetoric has also a logical structure. The science of rhetoric consists of three main disciplines: me'ânî beyân badî. Each discipline has its own fundamental concepts, principles, methodologies, and valid theories shaped within a unique philosophical framework. The philosophy of this science is based on shaping speech in accordance with the situation or context; how the aesthetic and functional aspects of language complement each other; and how thoughts and emotions can be conveyed more effectively. Before becoming systematic, rhetoric existed as a skill (melekah), but similar to social sciences, it has undergone a long development and maturation process, and over time it has been examined in more depth and acquired a systematic structure. During this process, rhetoric has been influenced by many different fields of science. The Arabic language and the Qur'an played a significant role in shaping the science of rhetoric, influencing everything from its structural features to literary traditions. Since the Late Period, the interaction between the science of rhetoric, which has been significantly influenced by logic in terms of concepts, definitions, and methods, and logic itself, has become one of the most important intellectual developments in Arabic literature. Logic ensures the correctness of thought, while rhetoric helps present these thoughts in an aesthetic and effective manner. The mutual influence of these two disciplines has enhanced the power of language and enriched its intellectual depth. In the literature, there are only a limited number of studies on the philosophy of rhetoric and its relationship with the science of logic, and the existing studies generally focus on the historical, aesthetic, and literary aspects of rhetoric. It has been determined that the topic has not been examined at the desired academic level, and the related issue has been attempted to be explored as the subject of this study. The study has been written with a literature review and an analysis-based methodology.

**Keywords:** Arabic Language, Rhetoric, Philosophy, Logic, Interaction.

## Extended Abstract

The science of Arabic rhetoric (‘ilm al-balāgha) is a comprehensive discipline that examines the aesthetic and semantic dimensions of language in depth, with a particular focus on literary arts and rhetoric. This field aims to utilize words and expressions in ways that are effective, meaningful, and eloquent. Arabic rhetoric explores not only the technical aspects of language but also its capacity to touch the human soul. Philosophically, it investigates how the aesthetic and functional aspects of language complement one another, and how thought and emotion can be conveyed in more impactful ways. One of the most significant influences shaping the Arabic rhetorical tradition is the elevated literary value of the Qur’an. The Qur’an’s linguistic and spiritual profundity has made it a central source for examining the Arabic language and rhetorical expression. As such, balāgha is not merely regarded as a literary art but as a mode of thinking. The Qur’an encourages individuals to express themselves in the most beautiful, effective, and refined manner possible, thus setting a high standard for eloquence and style. Arabic rhetoric is traditionally divided into three main branches: me‘ānī beyān and badi. These branches form the foundation of rhetorical study, each exploring different dimensions of language and contributing to beauty and clarity of expression. The science of ma‘ānī concerns itself with the contextually appropriate use of language. It emphasizes that every communicative situation calls for a suitable mode of expression and provides rules governing sentence structures accordingly. For instance, advising the public in plain language, addressing intellectuals with a more analytical style, speaking gently to spiritually inclined audiences, or appealing to rational minds through logical reasoning -all fall under the purview of ma‘ānī. This branch ensures that words and expressions are employed in their proper places and senses, thereby enhancing clarity and coherence in communication. Its underlying philosophy holds that meaning is inextricably linked to accuracy and contextual appropriateness of linguistic usage. The science of bayān focuses on the various methods by which thoughts and emotions can be expressed in accordance with the situation (al-muqtaḍā al-ḥāl). A meaning may be conveyed literally, or through figurative language such as metaphor (isti‘ārah), simile (taṣḥbīh), metonymy (kināya), or other rhetorical devices. In the view of Arabic rhetoric, the effectiveness of a statement relies first on its contextual relevance and second on the manner in which it is expressed. These two criteria correspond, respectively, to domains of ma‘ānī and bayān. While ma‘ānī secures the accurate and appropriate communication of meaning, bayān allows for-creative and diverse presentation of that meaning. The science of badi addresses the aesthetic embellishment of speech. Its objective is to enhance expressions that are already semantically sufficient with beauty, rhythm, and elegance. This branch offers speakers, writers, and readers a repertoire of techniques and stylistic devices to increase the charm, fluency, and artistry of language. Through badi, rhetorical expression transcends mere communication and becomes a refined art form. Together, these three branches of balāgha synthesize the logical and artistic dimensions of language, producing expressions that are both precise and evocative. Arabic rhetoric thus becomes not just a rule-bound system but a pursuit of meaning and beauty-both intellectually and emotionally. As such, the science of rhetoric serves the dual purpose of facilitating effective communication and exploring the linguistic richness of the Qur’an. It is an essential discipline for deeper understanding, usage, and teaching of both the Arabic language and its literary tradition. There is also a significant interplay between rhetoric and logic, two disciplines that complement one another in structuring and conveying thought. Logic concerns itself with sound reasoning and valid inference. It operates through propositional logic, assessing the validity of arguments by distinguishing between true and false premises. A logically valid argument must proceed from consistent premises to a sound conclusion. Thus, logic is primarily concerned with accuracy and internal coherence of reasoning. In contrast, rhetoric focuses on the effective, persuasive, and aesthetic use of language. According to Aristotle’s conception of rhetoric, it is not sufficient to merely state the truth; the truth must also be delivered in a way that moves and convinces the audience. Rhetoric makes the truth accessible, appealing, and resonant. An argument may be logically valid but ineffective if not communicated compellingly. Rhetoric addresses this gap by presenting logical thought in a manner that is persuasive and emotionally engaging. This symbiotic relationship between logic and rhetoric is among the most notable intellectual developments in Arabic literary history. While logic ensures the structural soundness of thought, rhetoric enhances its expressive power and aesthetic appeal. The interaction of these two disciplines has enriched the Arabic language, amplifying its communicative capacity and reinforcing its intellectual depth. Together, they have created a profound synergy-one that has contributed to both the philosophical and literary flourishing of Arabic culture.

## Giriş

Arap dili ve edebiyatı; sarf, nahiv ve belâgat gibi dil ve edebî ilimlerden oluşmaktadır. Sarf, kelimelerin yapısını, köklerini ve türevlerini inceleyen; nahiv ise cümle yapısını ve kelimeler arasındaki ilişkileri araştıran bir ilimdir. Belâgat ise, dilin inceliklerini, anlamın en etkili biçimde nasıl oluşturulacağını araştıran bir ilim olup Kur'ân'ın, hadislerin ve Arap edebiyatının anlaşılmasında anahtar vazifesi gören âlet ilimlerinden biridir. Özellikle Arap kültüründe ve İslâm dünyasında önemli bir yere sahip olan belâgat, dilin gücünü kullanarak hem düşüncenin derinliğini hem de hitabetin etkisini ortaya koyan bir alan olarak öne çıkmaktadır.<sup>1</sup> Kur'ân-ı Kerim, hadis-i şerifler ve Arap kelâmı gibi referanslardan beslenen belâgat ilmi, gelişerek Hicrî üçüncü yüzyılda bağımsız bir disiplin olarak şekillenmiştir.<sup>2</sup> Bu gibi özelliklerine binaen belâgat ilmi üzerine, gerek klasik gerekse modern dönemde birçok çalışma yapılmış ve zengin bir literatür oluşmuştur. Fakat belâgat ilmi üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmının, belâgatın tanımı, konuları, tarihi; beyân, ma'ânî ve bed' gibi üç ana dalının açıklanmasına yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, literatürde belâgatın felsefî boyutuna dair önceki çalışmalar genellikle dilin estetik ve edebî yönlerine odaklanmışken, bu çalışmada belâgat ilminin felsefesi ve belâgat ile mantık arasındaki etkileşim, bütüncül bir perspektiften ele alınmaya gayret edilmiştir. Bu yaklaşımla çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada, öncelikle belâgat ilminin doğuşunda Arap dili ve edebiyatının etkisi ile Kur'ân'ın belâgat ilminin gelişimine katkısı kısaca incelenmiş, ardından ana konu olan belâgat ilminin felsefesi ve belâgat ile mantık arasındaki ilişki tetkik edilmeye çalışılmıştır.

### 1. Belâgat İlminin Felsefesi ve Mantık İlmiyle İlişkisi

Arapça belâgat ilminin ortaya çıkışı, Arap dilinin özellikleri ve Kur'ân-ı Kerim'in dilinin derinliği ile yakından ilişkilidir. İfade edildiği gibi belâgat, dilin anlamını, biçimini, ahengini ve etkisini derinlemesine inceleyen bir disiplindir. Arap dilinin sahip olduğu estetik ve anlam derinliği, belâgat ilminin doğuşunda belirleyici bir rol oynamıştır. Bu ilmin gelişimi, özellikle İslâm'ın ilk yıllarında, Arap toplumunun dil ve edebiyat anlayışının bir yansıması olarak şekillenmiş; Kur'ân'ın indirilmesiyle dilin gücü ve anlam taşıma kapasitesine duyulan saygı daha da artmıştır. Bu bağlamda, asıl konuya girmeden önce, Arap dili ve edebiyatının yanı sıra Kur'ân-ı Kerim'in belâgat ilminin oluşumundaki etkisi ve katkılarını ele almak, konunun doğru bir şekilde anlaşılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

#### 1.1. Belâgat İlminin Doğuşunda Arap Dili ve Edebiyatının Etkisi

Arap dili, özellikle şiir ve hitabet sanatıyla tanınan bir dil olarak, eski Arap toplumunun kültürel ve entelektüel hayatında önemli bir yer tutuyordu. Bu dönemde, dil yalnızca iletişim aracı değil, aynı zamanda toplumsal statü, akıl ve kültürel değerlerin belirleyici bir unsuru olarak kabul edilirdi. Araplar, dilin güç ve güzellik taşıdığına inanır, kelimelerin doğru seçimiyle insanlar arasında etkili bir iletişim kurmanın, aynı zamanda yüksek bir estetik anlayışa sahip olmanın önemli olduğunu düşünürlerdi. Bu kültürel bağlamda, dilin sadece anlamı ile değil, aynı zamanda biçimi, ses uyumu, ritmi ve kullanılan figüratif anlatımlar ile de etkileyici bir şekilde kullanılması gerektiği anlayışı yaygındı.<sup>3</sup>

İslâm öncesi Arap şiiri, belâgatın temel öğelerinin örneklerini sunuyor; özellikle mecâz, istiâre, kinâye (dolaylı anlatım) ve mukâbele gibi dilsel teknikler, Arap edebiyatında şiirsel anlatımı zenginleştiren önemli unsurlardır. Bu şiirsel dil, dilin sanatlı kullanımı konusunda bir birikim oluşturmuş, ardından gelen

<sup>1</sup> Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 42.

<sup>2</sup> Nasrullah Hacımuftuoğlu, "Belâgat ilminin Gelişmesine Müessir olan Kaynaklar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 268-299.

<sup>3</sup> Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dâru Sadr, 1397/1977), 143; Abdülhamit eş-Şelekânî, *el-A'râbu'r-Ruvât* (Trablus: el-Münşeatü'l-'Amme li'n-neşri ve't-Tevzî'i ve'l-l'ân, 1982), 153-154; Corcî b. Habîb Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye* (Kahire: Dâru'l-Hilâl, ts.), 1/58-59; Kenan Demirayak – Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001), 8; Ali Sevdî, "Üsâme b. Münkız'ın el-Bedi' fi Nakdi's-Şi'r Adlı Eserinin Edebi Tenkit Literatüründeki Yeri ve Önemi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/27 (2021), 25-47; İsmail Ekinci, "Arap Şiiri Ansiklopedisi Programı (el-Mevsû'atu's-Şi'riyye)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (Kasım: 2019), 768-769.

bilimsel çabalarla bu birikim sistematik bir hale gelmiştir. Bu süreç, belâgat ilminin ilk temellerinin atılmasını sağlamıştır.<sup>4</sup>

Arap dili ve edebiyatıyla ilgili ilimler içinde bağımsızlığına en geç kavuşan belâgat ilmi, yüzyıllar süren bir gelişim ve olgunlaşma süreci sonucunda, zamanla daha derinlemesine incelenmiş ve sistematik bir hale getirilmiştir. İlk olarak Arap edebiyatı ve dil bilgisi alanlarında şekillenen bu ilim, başlangıçta daha basit kurallar ve gözlemlerle başlamışken, zamanla farklı kültürlerin etkisiyle zenginleşmiş ve genişlemiştir. İslâm dünyasında özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinde önemli bir gelişim göstermiş, pek çok büyük âlim ve edebiyatçı tarafından kuralları belirlenip, yazılı eserlerle aktarılmıştır. Böylece belâgat ilmi, teorik olarak sistematize edilmeden önce, edipler tarafından pratikte uygulanmış; Ebû Osmân el-Câhiz (öl. 255/869), İbnu'l-Mu'tez (öl. 296/908) gibi önemli isimler ise bu pratikleri teorik bir çerçeveye oturtmuşlardır. Belâgat ilminin bilgi yönüyle son şeklini ise Abdulkâhir el-Curcânî (öl. 471/1078-79) vermiştir.<sup>5</sup>

Günümüzde ise, belâgat ilmi sadece söz sanatları ve edebiyatla sınırlı kalmayıp, dilin etkili kullanımı, hitabet, iletişim ve retorik alanlarında da geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu hem teorik anlamda derinlemesine incelenmiş hem de pratikteki kullanımına dair kapsamlı kurallar geliştirilmiştir. Zamanla edebî bir zarafet, iletişimde ikna edici olma ve estetik anlamda anlam derinliği kazanma amacı güden bir alan haline gelmiştir.<sup>6</sup>

## 1.2. Kur'ân'ın Belâgat İlminin Gelişimine Katkısı

Belâgat, Câhiliye dönemi ve İslâm'ın ilk yıllarında, henüz bir ilim dalı haline gelmeden önce, şairler, yazarlar ve hatipler tarafından doğal bir şekilde kullanılan ve halk arasında yaygın olan bir beceri ve meleke olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Zamanla, düzgün ve yerinde söz söyleme kuralları ve yöntemlerini inceleyen bir ilim dalına dönüşmüştür. İslâm dünyasında, Kur'ân'ın i'câzını (mucizevî yönünü) kavrayabilmek amacıyla birçok nesil belâgat üzerine çalışmalar yapmış ve bu süreç sonucunda belâgat, bağımsız bir bilim dalı olarak şekillenmiştir. Belâgat ilmi, diğer edebî ilimler gibi, Kur'ân'ı daha iyi anlamak, ondaki derin anlamları keşfetmek ve yanlış anlamaları bertaraf etmek amacıyla geliştirilmiş bir ilim olup gaye olmaktan çok, bu amacı gerçekleştirmede bir araç olarak ortaya çıkmıştır.<sup>7</sup>

Farklı faktörlerle birlikte, Arap dilinin en yüksek ifadesi ve dilin gücünü en üst düzeyde sergileyen kutsal bir metin olarak kabul edilen Kur'ân-ı Kerim, belâgat ilminin gelişmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Kur'ân, özellikle "اِقْرَأْ" "Oku"<sup>8</sup>, "وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ" "Başarmam yalnız Allah'ın yardımına bağlıdır."<sup>9</sup>, "كُنْ" "ol, o da hemen oluverir."<sup>10</sup> "Nitekim Müminler ancak kardeşirler" gibi kısa ve özlü ifadelerle derin anlamlar verme noktasında belâgat ilminin temellerini atmıştır. Örneğin; "اِقْرَأْ/oku" kelimesi, hem belâgat açısından hem de anlam derinliği bakımından çok önemli bir örnektir. "Oku!" emri, sadece okuma eylemini değil, bilme, öğrenme, düşündürme ve hikmet arayışını da içeren bir çağrıdır. Bu kadar kısa bir ifadede, insanın zihinsel gelişiminden, hikmet arayışına kadar birçok anlamı kapsar. Hem tarihsel olarak ilk vahiyde bir eylemi başlatırken, genel anlamda insanın entelektüel gelişimini de yüceltmektedir.<sup>11</sup>

<sup>4</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü fuḥûli's-su'arâ'*, nşr. M. M. Şâkir (Kahire: y.y. 1953), 1/24; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (Kahire: Dâru Fikri'l-Arabiyye, 1971), 1/138-139; Ebû Tayyib el-Luğavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn*, nşr. Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1984), 1/11-12; Corcî Zeydân, *Târîḫü âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, 1/ 195; 2/14-15; Ömer Abdurrahmân b. Ömer Ferrûh, *Târîḫü'l-edebî'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981), 1/ 73; Nihat M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973), 9-10.

<sup>5</sup> Tâhâ Huseyn, "Arap Belâgatı: el-Câhiz'den 'Abdu'l-Kâhir'e Kadarki Süreç", trc. Zafer Kızılkı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51/2 (2010), 433-460; Hulusi Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380-383.

<sup>6</sup> Bk. Mustafa Kırkız, *Arap Belâgat İlminin Tarihi ve Gelişim Aşamaları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014).

<sup>7</sup> Ebû Osmân el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, nşr. Abdusselam Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 1378/1958), 1/88-100; Ebû Bekr el-Bâkullânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1963), 126-128; Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*, nşr. M. Muhammed Şakir, (Kahire: Mektebetü'l-Hânci. 1984), 267.

<sup>8</sup> el-Alak 96/1.

<sup>9</sup> Hûd 11/88.

<sup>10</sup> Yâsîn 36/82.

<sup>11</sup> Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1998), 139-142.

Kur'ân, gerek dilsel gerekse de anlam derinliği açısından benzersizdir. Her bir ayet, dilsel açıdan güçlü bir yapıya sahip olup, aynı zamanda çok katmanlı bir anlam dünyası sunar. Arapçanın en zengin dil özelliklerini bünyesinde barındıran Kur'ân, anlamın yanı sıra ses ve ritim bakımından da estetik bir bütünlük gösterir. Bu zenginlik, Arap dilindeki edebî geleneğin temel taşlarını oluşturmuş ve dilbilimsel araştırmaların derinleşmesine olanak sağlamıştır. Bu, belâgat ilminin daha sistematik bir hale gelmesinde etkili olmuş ve belâgat anlayışını geliştirmiştir; Arap dilindeki çeşitli belâgat kurallarının hayata geçmesinde ve örneklenmesinde önemli bir kaynak olmuştur.<sup>12</sup>

İlerde değinileceği gibi Kur'ân dilinin etkileyiciliği, belâgat ilminin doğuşuna felsefî bir zemin hazırlamıştır. Belâgat, yalnızca dilin doğru ve etkili kullanımını değil, aynı zamanda dilin içerdiği anlamların derinliğini ve bu anlamların okuyucu üzerinde bıraktığı etkiyi de inceler. Kur'ân'daki dilsel incelikler, anlamların çok yönlü olmasına ve her bir kelimenin birden fazla manaya sahip olmasına olanak tanır. Bu nedenle, Kur'ân'daki her bir sözcüğün, her bir cümlemin derinlemesine analiz edilmesi gerektiği düşüncesi, belâgat ilminin doğmasına zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda, Kur'ân'ın dilindeki belâgat, insanların yalnızca akıl yoluyla değil, kalp ve ruhsal düzeyde de etkilendiği anlayışını desteklemiştir.<sup>13</sup>

Kur'ân'ın dilindeki mecâzlar, istiâreler, tekrarlanan ifadeler, ahenkli yapı ve ritmik özellikler, belâgat ilminin inceliklerini geliştiren önemli öğelerdir. Kur'ân, kelimelerin sadece doğrudan anlamlarının değil, aynı zamanda bu kelimelerin çağrıştırdığı duyguların, imgelerin ve sembollerin de derinlemesine analiz edilmesi gerektiğini gösterir. Bu, belâgat ilminin felsefî temellerinin bir yansımasıdır; çünkü dil, sadece insanı doğru bilgiyle donatmakla kalmaz, aynı zamanda insanın ruhsal ve ahlâkî dünyasına da hitap eder.<sup>14</sup>

Buna paralel olarak Kur'ân-ı Kerim, belâgatçılar nezdinde sadece bir kutsal metin olmanın ötesinde, dilin ve üslûbun zirve örneği olarak kabul edilmiş, onlar için hem bir örnek hem de bir ilham kaynağı olmuştur. Kur'ân'daki belâgat, sadece güzellik ve estetik değil, aynı zamanda öğreti ve hikmet taşıyan bir derinlik barındırır. Belâgatçılar, Kur'ân metninde kullanılan her sözcüğün, anlatım biçiminin, kelime seçimlerinin ve anlam inceliklerinin ardında derin bir tasarım olduğunu fark etmiş ve bu özelliklerden ilham alarak, dil teorilerini geliştirmişlerdir. Bu nedenle, Kur'ân'ın dili hem bir estetik hem de pedagojik anlamda birçok belâgatçı için başlı başına bir ilham kaynağı olmuştur.<sup>15</sup>

Dolayısıyla belâgat ilminin gelişmesinde ve zirveye ulaşmasında Kur'ân-ı Kerim'in etkisi yadsınamaz. Kur'ân'ın belâgat ve mucizeliği, bu ilmin temellerinin atılmasına olanak sağlamış, Kur'ân-ı Kerim, hem içerik hem de form açısından belâgat ilminin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu iki alan birbirini beslemiş ve geliştirmiştir. Kur'ân'ın belâgat ve dilsel özellikleri günümüzde de önemini korumakta ve dil bilimciler, edebiyatçılar tarafından incelenmeye devam etmektedir.<sup>16</sup>

### 1.3. Belâgat İlminin Felsefesi

Belâgat ilminin felsefesine giriş yapmadan önce, iki önemli kavramın birbirinden ayrılması gerekmektedir. Bunlar, belâgat felsefesi ile felsefî belâgattır. Felsefî belâgat, felsefî düşünce, kavram ve ıstılahlarla harmanlanmış bir belâgat anlayışıdır. Belâgat felsefesi ise, belâgatın kurallarının bilimsel ve mantıksal bir analizini yaparak bu kuralları açıklamak anlamına gelir. Belâgatın gizli anlamlarını araştırmak, hedeflerini belirlemek ve sanatsal ile düşünsel değerlerini ortaya koymak, bu ilmin esas gayesini oluşturur. Bu çalışmada amaçlanan ise belâgat felsefesidir.<sup>17</sup>

<sup>12</sup> Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, ts.), 2/302.

<sup>13</sup> Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl (Kahire: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974), 4/18; Ali Ahmed Zevârî, "Eseru'l-Kur'ân fî neşeti'd-dersi'l-belâgî ve tatavvurihi", *Menhek Dergisi* 4/1 (2018), 146-147.

<sup>14</sup> Abdulaziz Atik, *İlmü'l-Meânî, ve'l-Beyân ve'l-Bedi'* (Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1985), 23-39, 201-258, 425-493; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Kelâmcılar ile İslâm Felsefecilerinin Belâgat ve İcâz İlimlerinin Gelişmesinde Rollerini", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 215-238; a. mlf. "Belâgat ilminin Gelişmesine Müessir olan Kaynaklar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 268-299; Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

<sup>15</sup> Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/18 -21.

<sup>16</sup> Bk. Zevârî, "Eseru'l-Kur'ân fî neşeti'd-dersi'l-belâgî ve tatavvurihi", 144-172.

<sup>17</sup> Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâğa el-muftera 'aleyhâ beyne'l-aşale ve't-teb'iyye* (Beyrut: Dârü'n-Nûr, 1989), 299-300.

Zikredildiği gibi Arapça belâgat ilmi, dilin estetik ve anlam yönlerini derinlemesine inceleyen, özellikle edebî sanatlar ve retorik üzerine yoğunlaşan bir disiplindir. Bu ilim, kelimelerin ve ifadelerin etkili, anlamlı ve güzel bir biçimde kullanılmasını amaçlar. Arap belâgatî, sadece dilin teknik yönlerini değil, aynı zamanda dilin insan ruhuna hitap etme gücünü de keşfeder. Felsefî olarak, belâgat ilmi, dilin estetik ve işlevsel yönlerinin birbirini nasıl tamamladığını, düşüncenin ve duygunun nasıl daha etkili bir şekilde aktarılabilirliğini araştırır.<sup>18</sup>

Arap edebiyatının erken dönemlerinde, özellikle Ebû Saîd el-Asmaî (öl. 216/831) ve Cürcânî gibi dilbilimcilerin sözlerini incelediğimizde, bu kişilerin belâgat bilimini oluşturma amacının, Kur'ân metnine hizmet etmek ve Kur'ân'ın belâgatını tatmak, onun tatlılığını hissetmek, sırlarını keşfetmek ve derinliklerine dalarak inceliklerini yakalamak olduğunu açıkça görüyoruz. Bu, onların genel motivasyonu ve itici gücü olarak ortaya çıkmaktadır. Kur'ân metnine hizmet amacıyla belâgat ilminde çalışmanın başlamasının kıvılcımı, aynı zamanda الصَّرْفَة "sarfe" teorisine karşı bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Bu teori, önemli bir Mu'tezile âlimlerinden biri olan Ebû İshâk İbrâhîm en-Nazzâm (öl. 231/845) tarafından ortaya atılmıştır. Nazzâm'ın "sarfe" teorisi, kelimelerin terminolojisinde, belâgat yönünden Kur'ân'ın benzerini meydana getirme gücünün bulunduğu, fakat inkârcıların bu gücü kullanmasının Allah tarafından engellendiği tezine dayanan i'câzü'l-Kur'ân teorisi anlamına gelir. Bu teori, Kur'ân'ın mucizeliği ve onun benzerinin getirilememesi iddiasını çürütmektedir. Nazzâm'a göre, Araplar, bunu yapmaktan alıkonulmuşlardır. Şöyle demektedir: "Kur'ân'daki mucize ve olağanüstülük, içindeki gayb haberleriyle ilgilidir. Ancak, telif ve nazım açısından insanlar, Allah onlara engel koymasaydı ve acizlik yaratmasaydı, benzerini yapabilecek durumda olurlardı."<sup>19</sup> Daha açık bir ifadeyle, Nazzâm'ın temsil ettiği sarfe taraftarlarına göre Kur'ân'ın i'câzı, nazım veya telifinde değil, bir benzerini yapmaktan insanların Allah tarafından özel olarak âciz bırakılmış olmasındadır.<sup>20</sup>

Söz konusu görüş gerek Mu'tezile gerekse sonraki dönemlerde Şiâ'nın İmâmiyye kolu tarafından savunulmuştur. Fakat Kur'ân'ın doğrudan değil, dolaylı ve izâfî bir mûcize olması sonucunu doğurduğu gerekçesiyle sarfe teorisi Ehl-i sünnet âlimlerince zayıf görülmüş ve Kur'ân'ın tezine aykırı bulunmuştur. Özellikle Abdülkâhîr el-Cürcânî, sarfe teorisine karşı kapsamlı bir şekilde cevap vererek, nazım teorisini ortaya atmış ve bunu kabul edip Kur'ân metninin fesâhatı, belâgatı ve mucizesi için temellerini atmıştır.<sup>21</sup> Bu bağlamda, Kur'ân-ı Kerim ve onun i'câzı, şiir, hitabet, felsefe, kelâm ve sarfe teorisi gibi unsurlar, belâgatın bir bilim olarak şekillenmesinde etkili olan faktörler arasında yer almakta ve aynı zamanda belâgatın oluşum felsefesini oluşturdukları söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerim'in dilinin yüksek edebî değeri, Arap dilindeki belâgat anlayışını şekillendiren en önemli faktörlerden biri olmuştur. Kur'ân'ın hem dilsel hem de içsel derinliği, Arap dilini ve belâgatını incelerken başvurulacak temel bir kaynağı oluşturmıştır. Böylece belâgat, sadece edebî bir sanat değil, aynı zamanda bir düşünce biçimi olarak kabul edilir. Kur'ân, insanları en güzel şekilde ifade etmeye, dilin en etkili ve en incelikli kullanımına teşvik eder.<sup>22</sup>

<sup>18</sup> Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 168; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: y.y. 1988), 156; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmiyye, 1985), 1/185-187; Muhammed b. Ebi Bekr Merâşî, *Tertibu'l-'ulûm*, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid (Beyrut:Dâru Kutubî'l-İlmiyye, 1988), 153-154; Kılıç, "Belağat", 5/341; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: Belâgat* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989), 21-22.

<sup>19</sup> Yusuf Şevki Yavuz, "Sarfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/140-141.

<sup>20</sup> Nasrullah Hacımuftuoğlu, "Abdülkâhîr el-Cürcânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/247-248.

<sup>21</sup> Sarfe teorisi hakkında bk. Rummânî, *en-Nüket fî i'câzî'l-Kur'ân* (*Şelâşü resâ'il fî i'câzî'l-Kur'ân* içinde, nşr. M. Halefullah – M. Zağlûl Sellâm (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 101-104; Kâdî Abdülcebbar, *Tenzihü'l-Kur'ân 'ani'l-me'tâ'in* (Beyrut; Dâru'n-Nehdati'l-Hadîse, ts.), 232-233; Fahreddin er-Râzî, *en-Nübüvvât*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kahire-Beyrut: y.y. 1406/1986), 177-182; Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, nşr. Ahmed M. el-Mehdî (Kahire: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1423/2002), 4/73, 102-108; Mustafa Sâdık er-Râfî, *İ'câzü'l-Kur'ân* (Kahire: y.y. 1381/1961), 162-165; Ahmed Cemâl el-Ömerî, *Mefhûmü'l-i'câzî'l-Kur'ânî hatte'l-karnî's-sâdisi'l-hicrî* (Kahire: yy. 1984), 254-258; Ahmed Muhtâr el-Bezre, *Fî i'câzî'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y. 1408/1988), 9; Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *el-Beyân fî i'câzî'l-Kur'ân* (Amman: Dâru Ammâr li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1989), 81, 82-83, 108; Fethî Ahmed Âmir, *Fikretü'n-nazm beyne vücûhi'l-i'câz fî'l-Kur'ân* (İskenderiye: y.y. 1991), 29, 276; Ali Mehdî Zeytûn, *İ'câzü'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y. 1992), 49; M. Ömer Bâhâzık, *Şerhu risâleti Beyânî i'câzî'l-Kur'ân li'l-İmâm el-Hatâtî* (Dimaşk-Beyrut: 1416/1995), 31-33.

<sup>22</sup> Recâ' İd, *Felsefetu'l-Belâga* (İskenderiyye: Menşeeu'l-Mearif, ts.), 22-34.

Belâgat ilminin beyân, bedî' ve me'ânî şeklinde üç ana dalı söz konusudur. Bu üç dal, belâgat ilminin temel taşlarını oluşturur ve her biri dilin farklı yönlerini inceleyerek anlamın ve ifadenin güzelliklerini ortaya koyar. Bu dalları ele alarak belâgat ilminin felsefesini daha derinlemesine incelemek mümkündür.

### 1.3. 1. Meânî (Sözün Yerinde Kullanılması ve Cümle İle İlgili Konular)

Meânî kelimesi, manânın çoğulu olup sözlükte "amaçlanan, kastedilen şey" anlamına gelmektedir. Meânî ilmi belâgat ilminin üç önemli kısımlarından biri olup manayla ilişkisinden dolayı meânî olarak isimlendirilmiştir. Dilin anlam boyutunu ele alan bu dalda amaç, anlamın doğru ve yerinde kullanılmasıdır. Bu ilim, manaları konu edindiğinden manayı etkileyen her şeyi kapsar. Anlatılmak istenen manaya göre kelimelerin seçimi, cümledeki dizilişi, cümledeki ilave unsurlarla ilgilenir. Bu nedenle nahivle de yakından ilgilidir. Terim olarak ise "meânî", sözün yer ve zamana uygunluk kıstaslarını inceleyen bir ilim dalıdır.<sup>23</sup> Başka bir ifadeyle, meânî; sözün, konuşanın ve dinleyicinin durumuna uygun bir biçimde ifade edilmesini sağlayan, dil kuralları çerçevesinde cümlelerin geçirdiği değişiklikleri ele alan bir disiplindir. Bu ilim, muhatabın konumunu göz önünde bulundurarak her durum için uygun bir söylemin olduğunu vurgular ve cümle biçimleri ile bunların nasıl kullanılacağına dair kurallar ortaya koyar. Bu bağlamda, halkla basit bir dille nasihat etmek, kültürel seviyesi yüksek kişilere hitap etmek, kalp ehline uygun sözler söylemek; akıl-mantık ilmine önem verenlere akıl ile mantığa dayalı bir yaklaşımla konuşmak, meânî ilminin gerekliliklerindendir.<sup>24</sup>

Meânî, sözcüklerin ve ifadelerin doğru anlamda, doğru yerlerde kullanılmasını sağlayarak iletişimin net ve anlamlı olmasına katkı sağlar. Meânî ilminin felsefesi, dilin taşıdığı anlamın, onun kullanımındaki doğruluk ve yerindelikle doğrudan ilişkilidir. Her kelime, anlamını en uygun biçimde taşımalı ve doğru bir şekilde yerleştirilmelidir.<sup>25</sup> Meânî, aynı zamanda bir kelimenin ya da cümlelerin anlamını çeşitli açılardan inceleyen bir disiplindir. Örneğin, kelimenin etimolojik kökeni, bağlamdaki kullanımı, mecâz anlamları ve arka planındaki derin anlamlar hepsi meânî ilminin kapsamına girer. Arapça belâgatında anlam, yalnızca yüzeydeki anlamla sınırlı değildir; derinlemesine bir anlam analizi yapılır. Bir kelimenin veya cümlelerin mecâz, kinâye, istiâre gibi anlam derinliklerine inilerek, bu derinlikler anlamı daha etkili ve güçlü bir şekilde ifade eder.<sup>26</sup>

Meânînin bir diğer önemli yönü, kelimelerin birbirleriyle olan ilişkisini düzenlemektir. Bir cümlede kelimeler arasındaki uyum, anlamın doğru şekilde aktarılması için oldukça önemlidir. Cümlede yerinde kullanılan bir bağlaç, anlamın yanlış anlaşılmasını engeller. Bu nedenle, meânî, dilin anlamı doğru ve etkili bir şekilde iletebilmesi için gerekli olan temel kuralları ve teknikleri sunar. Dolayısıyla muktezây-ı hâle uygun bir şekilde konuşmak, konuşmayı gereken ölçüde ve doğru biçimde yapmak, muhatabın toplumsal ve siyasî konumu, dinleyicinin entelektüel seviyesi ve baskın kişisel özellikleri gibi faktörler de göz önünde bulundurularak uygun bir söylem geliştirmek, bu ilmin temel felsefesini teşkil etmektedir.<sup>27</sup>

<sup>23</sup> Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fî ulûm el-belâga*, thk. M. 'Abdilmün'im el-Hâfâcî (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1980), 4, 23; Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî* (İskenderiyye: Dârü İbn Haldun, ts.), 37; Fadl Hasan Abbas, *el-Belâga fî'n-nuhâ ve'efnânuhâ* (Amman: Dâr'ul Furkan, 1989), 85; Abdulaziz Atîk, *İlmu'l-Meânî, el-Beyân, el-Bedî* (Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-İlmiyye, ts.), 31; İsmail Durmuş, "Meânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/204-208.

<sup>24</sup> Örneğin, zeki bir muhatapla konuşurken sözlerin kısa ve öz olması gerektiği söylenebilir. Bu şekilde, konuşma hem muhatabın zekâ seviyesine uygun olur hem de dilin gerektirdiği şekilde etkili bir şekilde iletilmiş olur. Zeki bir dinleyiciye hitap edilirken, konuşmanın özlü ve öz bir biçimde sunulması, duruma uygun bir belâgat göstergesidir. Öte yandan, daha az zeki bir muhatapla konuşurken ise sözlerin uzatılması, meseleyi detaylarıyla açıklamak gerekir. Bu durumda, dilin uzun ve tafsilatlı olması da yine duruma uygun bir söylem tarzı olup, belâgatın gerektirdiği bir konuşma biçimidir. Diğer bir deyişle, her zaman ve her durumda kısa ve öz konuşmak, belâgatlı olmak anlamına gelmez. Durum ve muhatabın özelliklerine göre sözün uzunluğu ve detaylandırılması da dilin etkili kullanımı ve belâgat açısından doğru bir yaklaşım olabilir. ( <https://fasiharapca.com/meani-ilmi/306279> (Erişim: 14.12.2023).

<sup>25</sup> Ahmed Tâhir el-Hımsî, *Mebâhiş fî 'ilmi'l-me'ânî* (Humus: y.y. 1995-1996), 7-22; Durmuş, "Meânî", 28/204-206.

<sup>26</sup> Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mu'ânese*, nşr. Ahmed Emîn – Ahmed ez-Zeyn (Beyrut: Dârü mektebeti'l-hayât, ts.), 1/121; Cürcânî, *Delâ'ilü'l-câz*, 81-83, 370, 525-527, 543; Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 161-165; Kazvîni, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, 84-85; Sa'düddîn Teftâzânî, *el-Mu'âvvel*, Çev. Zekeriya Çelik (İstanbul: Litera Yayınları, 2019), 8, 22-31; Hımsî, *Mebâhiş fî 'ilmi'l-me'ânî*, 7-22; Ahmed Matlûb, *Mu'cemül-mu'âlahâtî'l-belâgiyye ve te'tavvürühâ* (Beyrut: y.y. 1996), 631-633; Mehmet Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri* (Bursa: Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997) 8, 188-209; Hacımuftuoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar", 268-298.

<sup>27</sup> Hilmi Ali Merzûk, *Fî Felsefeti'l-belâgati'l-Arabî* (Beyrut: y.y. 2002).

### 1.3. 2. Beyân (Anlamın İfade Yolları)

Beyân kelimesi, "بَيَانٌ - بَيِّنٌ" fiilinin mastarı olup, sözlük anlamı itibarıyla "ortaya çıkmak, açık ve seçik olmak; anlaşılır hale getirmek" gibi anlamlara gelir.<sup>28</sup> Terim olarak ise beyân ilmi, duygu ve düşüncelerin, içinde bulunulan duruma (müktezâ-ı hâle) uygun bir şekilde farklı yollarla ifade edilmesini sağlayan usûl ve kaideleri inceleyen bilim dalıdır.<sup>29</sup> Bir mana, hakikî anlamıyla ifade edildiği gibi, mecâz, teşbîh, istiâre ve kinâye gibi yollarla da ifade edilebilir. Belâgat ilmine göre, bir sözün etkinliği, öncelikle uygun bir yer ve zamana yerleştirilmiş olmasına, ikinci olarak ise etkili bir şekilde ifade edilmesine bağlıdır. Bu iki unsur, sırasıyla meânî ve beyân ilminin kapsamına girer. Meânî ilmi, bir anlamın doğru ve yerinde ifade edilmesini sağlarken, beyân ilmi ise bu anlamın farklı biçimlerde ve çeşitli yollarla dile getirilmesine olanak tanır. Bir düşünce veya amaç, kelimelerin gerçek anlamlarıyla olduğu gibi, mecâz anlamlarla da ifade edilebilir; bunun yanı sıra benzetmeler aracılığıyla da duygu ve düşünceler aktarılabilir. Beyân ilmi, bu farklı ifade yöntemleri arasında, sözün yer ve zamanına en uygun ve etkili olanını seçmeye yönelir. Ancak burada esas olan, hangi yöntem tercih edilirse edilsin, söylenen sözün anlamının açık ve belirgin bir şekilde anlaşılmasıdır; zira bu, beyân ilminin temel şartıdır.<sup>30</sup>

Dilin ifade gücünü ve açıklığının sanatsal yönünü ele alan bu dal, dildeki anlamın farklı şekilde nasıl daha açık, etkili ve çarpıcı bir şekilde ifade edilebileceğini inceler. Beyân, kelimelerin ve cümlelerin kullanımında çeşitlilik, zenginlik ve açıklık arar. Burada dil, sadece anlam taşımakla kalmaz, aynı zamanda okuyucu ya da dinleyici üzerinde estetik ve duygusal bir etki bırakmak amacı güder. Beyân, kelimelerin güçlü bir şekilde birbirine bağlanması ve anlamın derinlemesine açıklanması ile ilgilendiği gibi aynı zamanda kelimeler arasındaki ilişkiyi inceleyerek anlamı güçlendirir. Örneğin, benzetmeler, istiâreler, kinâyeler ve diğer edebî sanatlar, beyân dalının en önemli araçlarındandır. Bu tür sanatlar, dilin etki gücünü artırır ve anlamı daha canlı, daha çarpıcı bir hale getirir.<sup>31</sup>

Beyân ilminde kullanılan söz sanatları, aynı zamanda bir metnin estetik yönünü de güçlendirir. Arap edebiyatında şiirlerin en belirgin özelliği, dilin ve anlamın estetik bir biçimde harmanlanarak sunulmasıdır. Şairler, beyan tekniklerini kullanarak anlamı zenginleştirir, okuyucuya bir duygu yoğunluğu yaşatır ve dilin estetik gücünden faydalanır. Bu nedenle beyân, sadece anlamı aktarmak değil, aynı zamanda ifade biçimini güzelleştirmek ve anlamı derinleştirmek için bir araçtır. Beyân ilmi, dilin ve anlamın ne kadar çok katmanlı ve çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu vurgulayıp dilin zenginliğini, çok anlamlılığını ve ifade biçimlerini keşfetmeye yönelik bir düşünceyi yansıttığı söylenebilir. Sonuç olarak, dildeki bu çeşitlilik ve çok katmanlılık, özellikle edebî eserlerde zenginlik yaratır ve dilin sanat boyutunu ortaya koyar. Söz konusu ilim, bu tür anlam çeşitliliklerini işleyerek okuyucunun daha derin bir anlam dünyasına girmesini sağlar. Dolayısıyla, anlamın açıklığı ve netliğinden ödün vermeksizin, bir anlamı hakikât, mecâz, benzetme ve kinâye gibi farklı üslûp ve değişik yollarla ifade edilebilmek, bu ilmin ana felsefesini oluşturmaktadır.<sup>32</sup>

### 1.3. 3. Bedî' (Sözü Ses ve Anlam Yönünde Süsleyen Sanatlar)

Etimolojik olarak بَدِيعٌ kelimesi, بَدَعَ fiilinden türemiş olup فَعِيلٌ kalıbından mübâlağa bir fiildir. Arapça kökenli bir kelime olan bedî' lafzı sözlükte, "örneksiz ve modelsiz bir şekilde bir şeyin icat edilmesi, benzeri

<sup>28</sup> Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, "Bâne", *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 13/67; Ebû Tâhir Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, thk. Muhammed Nâim el-Arksûsî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), 1526; Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2001), 97; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/22-23.

<sup>29</sup> Hacımüftüoğlu, "Beyân", 6/22-23.

<sup>30</sup> Ali Bulut, *Belâgat (Beyân-meânî-bedî')* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, 2015), 193.

<sup>31</sup> Ali el-Cârim, - Mustafâ Emin, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, thk. Hüseyin Elmalı (İstanbul: İFAV Yay. 2015), 291-295.

<sup>32</sup> Bk. Ebu'l-Abbâs Müberred, *el-Kâmil*, nşr. M. Ahmed ed-Dâli (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 2/922-1060; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyetü'l-i'câz*, nşr. Bekrî Şeyh Emîn (Beyrut: Dâru Sâdır, 1985); Aristo, *Fennü's-si'r*. trc. Mettâ b. Yûnus el-Kunnâ (Beyrut: nşr. Abdurrahman Bedevî, 1973), 91; İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1973), 103-135, 256; Şerefuddîn Muhammed et-Tibî, *et-Tibyân fi 'ilmi'l-me'ânî ve'l-bedî' ve'l-beyân*, nşr. Hâdî Atıyye Matar el-Hilâlî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987); Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Târîhu 'ulûmi'l-belâga ve't-ta'rîf bi-ricâlihâ* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1950).

ve modeli olmadan yaratılması" anlamında tanımlanmaktadır.<sup>33</sup> Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ "O göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır"<sup>34</sup> meâlindeki âyette yer alan bedî' kelimesi, bu manayı ifade etmektedir. Ayrıca bedî' kelimesi, *ilk olan şey* anlamına da gelmektedir. "قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ" "De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim"<sup>35</sup> ayetinde bu anlam kastedilmiştir. Belâgat ilmi terminolojisinde ise bedî' terimi, "edebî sanatlarla şekillendirilmiş bir ifadenin, hem lafız hem de anlam bakımından kusursuz, aynı zamanda ahenkli olmasına dair usûl ve kaideleri inceleyen ilim" olarak tanımlanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle bedî', belâgat ilminin, ifadeyi estetik açıdan güzelleştirme yöntem ve kurallarını ele alan bir disiplindir. Bedî' ilminin amacı ve felsefesi, anlam bakımından yeterli olan bir ifadeye, mana ve ahenk açısından güzellik katma yollarını ortaya koymaktır. Bu bilim dalı, konuşmacı, yazar ya da okuyucunun sözlerinin zarafetini, akıcılığını ve estetiğini artıran yöntemler ve üslûplarla ilgili bir rehber sunar. Bunun yanı sıra bu bilim, muhassinât-ı lafziyye (lafzi güzelleştiriciler) ve muhassinât-ı maneviyye (manevî güzelleştiriciler) olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır. Mana ile ilgili güzelleştirme teknikleri muhassinât-ı maneviyye başlığı altında incelenirken, lafzın süslenmesine yönelik olanlar muhassinât-ı lafziyye kategorisinde ele alınmaktadır. Muhassinât-ı lafziyye, cinâs, seci ve iktibâs gibi dilsel sanatlardan oluşurken; tevriye, tıbâk, mukâbele, hüsnü't-talîl ve üslûbü'l-hakîm gibi sanatlar ise muhassinât-ı maneviyye kategorisi altında yer almaktadır. Tüm bu sanatlar, belâgatla ilgili yapılan kapsamlı çalışmalarda ayrıntılı bir biçimde incelenmiş ve çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.<sup>36</sup>

Bedî', belâgatın estetik ve süslemeyle ilgili olan dalıdır. Burada amaç, dilin estetik gücünü en yüksek seviyeye çıkarmak ve ifadeyi en zarif ve etkileyici hale getirmektir. Bedî', dilin süslenmesiyle, sözlerin sanatsal bir biçimde sunulmasını sağlar. Bu dalda, dilin anlatım gücünü artırmak için kullanılan bir dizi teknik ve süsleme aracı bulunmaktadır. Bedî', sözcüklerin tekrarı, ahenkli cümle yapıları, paralelizm (benzer yapıda cümleler kullanma), anafor (başta kullanılan kelimenin tekrarı) gibi sanatlar kullanarak, anlamın ve ifadelerin estetik yönünü güçlendirir. Bu tür süslemeler, bir metnin veya konuşmanın ritmini artırır, dinleyici ya da okuyucu üzerinde güçlü bir etki bırakır. Söz konusu ilim, dilin sadece bilgi aktaran bir araç olmanın ötesine geçmesi gerektiği fikrini savunur. Dil, aynı zamanda ruhu etkileyen ve güzellik taşıyan bir sanat formuna dönüşmelidir.<sup>37</sup>

Bedî' ilminin en önemli felsefî özelliklerinden biri, dilin anlamının estetik bir biçimde sunulmasıdır. Bir şair ya da hatip, bedî' tekniklerini kullanarak dinleyicinin duyularına hitap eder ve anlamı daha güçlü bir şekilde aktarır. Arap şiirinde ve edebiyatında bedî', sanatın ve dilin birleşim noktalarından biridir. Bu perspektiften hareketle, bedî' ilmi ve pek çok edebî sanatının temel gayesi ve felsefesi, bir düşüncenin daha estetik bir biçimde, daha etkili ve pekiştirilmiş bir anlatımla ifade edilmesini sağlamaktır. Dolayısıyla Arapça belâgat ilminin felsefesi, dilin sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda estetik ve entelektüel bir deneyim sunduğu anlayışına dayanır. Belâgat, dilin anlamını, ifade gücünü ve estetik yönünü birleştirerek, insan ruhuna ve duygularına hitap etmeyi amaçlar. Meânî, dilin anlamını doğru bir şekilde iletmeyi sağlarken, beyân bu anlamı etkili bir biçimde açıklamayı ve ifade etmeyi hedefler. Bedî' ise dilin estetik gücünü ve zarafetini ön plana çıkarır.<sup>38</sup>

Bu üç dal, dilin hem mantıksal hem de sanatsal yönlerini bir arada ele alarak, anlamın ve ifadenin en zarif ve etkileyici biçimlerini ortaya koyar. Arapça belâgat, dilin anlam gücünden, ifade güzelliğinden ve

<sup>33</sup> Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Daru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 2/54; İbn Manzûr, "bd", *Lisânü'l-Arab*, 8/6; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafur 'Atar (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 3/1183-84; Kazvîni, *İzâh*, 255; Sa'duddîn Teftâzânî, *Muhtaşaru'l-me'ânî* (İstanbul: Eser Kitapevi, 1960), 190; Nasrullah Hacımuftuoğlu, "Bedî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320-322.

<sup>34</sup> el-Bakara 2/117.

<sup>35</sup> el-Ahkaf, 46/9.

<sup>36</sup> Bulut, *Belâgat*, 265-266.

<sup>37</sup> Bulut, *Belâgat*, 171.

<sup>38</sup> Ahmed Hâsimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, 217-250; Cârîm - Emin, *el-Belâgâtü'l-vâdiha*, 297-350; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 159-230; Abdulazîz 'Atîk, *Fi'l-belâgati'l-Arabî: 'İlmü'l-bedî'* (Beyrut: Darü'n Nahdatil-Arabiyye, ts.), 8-73; Nasruddîn İbrâhîm Ahmed Hüseyin, "İlmü'l-bedî' fî devî'l-Kur'ân'il-Kerîm", *Mecelelu'd-Dirâsâti'l-Lugaviyye ve'l-Edebiyye* 2 (2013), 119-135.

estetik zarafetinden, hem düşünsel hem de duygusal bir deneyim sunar. Belâgat, sadece dilin kurallarıyla sınırlı olmayan, bir anlam ve güzellik arayışıdır.

Sonuç olarak, belâgat ilmi, dilin sanatsal kullanımı, anlamın derinliği ve etkileyici bir şekilde iletişim kurma amacını güderken, aynı zamanda Kur'ân'ın dilinin zenginliğini anlamak ve açıklamak amacıyla da geliştirilmiştir. Bu hem Arap dilini hem de edebiyatını daha derinlemesine anlamak, kullanmak ve öğretmek için gerekli bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır.

#### 1.4. Belâgat ve Mantık İlişkisi

Farklı bilim dalları, ortak bir bilgi birikimi ve evrensel prensiplere dayanarak birbirini etkileyip besler, tamamlar ve pekiştirir. Bu şekilde, farklı disiplinler hem kendi içlerinde derinleşir hem de diğer alanlarla etkileşime girerek daha kapsamlı bir anlayışa ulaşılmasına olanak tanır. İslâm literatüründe Abbâsî dönemi, bunun en iyi örneklerinden biridir; bu dönemde mantık ve belâgat arasındaki etkileşim, Arap düşüncesinin derinleşmesine ve birçok alanda büyük bir gelişim yaşanmasına olanak sağlamıştır. Arap kültürü, diğer gelişmiş kültürlerle tanışıp etkileşimde bulunurken, mantık ve belâgat birbirini güçlendiren iki disiplin haline gelmiştir. Mantığın doğruluğu ve akıl yürütme kuralları, birçok bilimin temelini oluştururken, belâgat da bu mantıksal yapıları ve dilin inceliklerini kullanarak daha güçlü ve etkili bir ifade biçimi geliştirmiştir. Bunun temelinde, mantığın diğer bilimlere bağımlı olmaması, ancak diğer bilimlerin mantığa ihtiyaç duyması yatmaktadır. Bu durum, bazı mantıkçıların mantığı tüm bilimlerin girişi noktası olarak görmelerine yol açmıştır. Nitekim Aristoteles'in (MÖ 384-322), المنطق نسقٌ من القواعد التي يمكن أن يتم الاستنباطُ "Mantık, kendisine dayanılarak çıkarım yapılabilen kurallar sistemidir" sözü, diğer bilimlerin, çıkarım yapmak için mantığa ihtiyaç duyduğunu gösterir.<sup>39</sup> Düşüncenin temeli ve dayanağı olmasından ötürü mantık, tüm bilimler arasında saygın bir yere sahiptir. Bu etkileşim, mantık ve belâgatla sınırlı kalmayıp, edebiyat, eleştiri ve edebî yöntemlerini de kapsamaktadır. 21. yüzyılda, Batı'da felsefe ve doğal bilimlerin edebiyat, eleştiri ve dilsel araştırmalar üzerinde etkisi olmuştur, bu da yapısalcılık, stilistik ve göstergebilim gibi birçok yöntemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durum, felsefe ve bilimin edebiyat ve onunla ilgili eleştiri ve yöntemler üzerinde etkili olduğunu, hatta bundan daha fazlası olarak sanatlar üzerinde genel bir etkisi olduğunu göstermektedir.<sup>40</sup>

Mantık, Abbâsî döneminde, özellikle Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr (öl. 158/775) ve Halife el-Me'mûn (öl. 218/833) dönemlerinde, yapılan tercüme faaliyetleriyle İslâm dünyasına girmiştir. Bu dönemde, Yunan felsefesinin önemli metinlerinden olan Aristo'nun "Organon" ve Porfirus'un (ö. 305) "İsagoci" adlı kitabı Arapçaya çevrilmiştir. Bu eserler, mantığın İslâm düşünce geleneğine kazandırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Mantık, İslâm dünyasında sadece felsefeyi değil, aynı zamanda Kelâm (İslam teolojisi) gibi farklı ilim dallarını da etkilemiştir. Bu dönemde mantık, İslâm ilim geleneğinde önemli bir yer edinmiştir. Yani, mantık sadece bir felsefî disiplin olarak kalmayıp, dinî tartışmalar ve teolojik düşünceler üzerinde de etkili olmuştur. Onuncu yüzyıldan itibaren kurumsallaşmaya başlayan belâgat ilmi de mantıktan etkilenmeye başlamıştır. Kudâme b. Ca'fer'in (öl. 158/775) *Naḥdū's-ṣi'r'i* (Şiir eleştirisi) adlı eseri, belâgat ilminin mantıkla olan etkileşiminin bir örneğidir. Bu eser, mantığın dil ve edebiyat alanındaki etkilerini gösteren ilk kaynaklardan biridir. Eser, bu özelliğiyle daha sonra belâgat alanında telif edilen birçok eseri etkilemiş, özellikle Sekkâkî gibi âlimler ondan faydalanmıştır. Mantık ilminin belâgat üzerindeki etkisi, özellikle Doğu Belâgat Ekolü aracılığıyla daha etkin olmuştur. Bu ekolün önde gelen âlimleri arasında Abdulkâhir el-Cürçânî, Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210), Hatib el-Kazvîni (öl. 739/1338) ve Sa'düddîn Teftâzânî (öl. 792/1390) bulunurken, -daha sonra zikredileceği gibi- Ebû Ya'kûb Sekkâkî'nin (öl. 626/1229) *Miftâhu'l-ʿulûm* adlı eseri, bu etkinin en belirgin biçimde yansıdığı eserlerden biridir.<sup>41</sup> Böylece tercüme faaliyetiyle birlikte mantık, Arap kültürüne büyük bir etki yapmış, belâgat, kelâm ve felsefe bu etkiden faydalanmıştır.

<sup>39</sup> Mâhir Abdulkâdir Muhammed Ali, *el-Mantık ve menâhucu'l-bahs* (Lübnan: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 2013), 15.

<sup>40</sup> Detaylı bir şekilde bk. Hülya Altunya, "Mantık ve Dini İlimler İlişkisinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/30 (2013), 57-70.

<sup>41</sup> Tahsin Yurttaş, "Mantık İlminin Belâgata Etkisi", *Mütefekkir Dergisi* 9/17 (2022), 83-84.

Dinî bilimler, özellikle usûl, mantıktan yararlanmış; edebî eleştiri de bazı yöntemlerinde ondan faydalanmıştır. Bu bilimlerin mantıktan faydalanması, yöntemlerini düzenlemekte ve onları titiz, sağlam bir araştırma temeline oturtmakta kendini göstermektedir. Burada, mantığın bilimler üzerindeki geniş kapsamlı etkisini tartışmak söz konusu değildir; amaç, mantığın genel olarak belâğatta yarattığı etkinin sınırlarını belirlemeye çalışmaktır.<sup>42</sup>

Felsefenin ve onun dalları olan mantık ve kelâmın belâgat üzerindeki etkisini incelediğimizde, bu etkinin güçlü ve geniş kapsamlı olduğunu, belâgatın tüm gelişim aşamalarını kapsadığını görmekteyiz. Zira belâgat, birçok bilim dalının kucaklayıcı etkisi altında doğmuş, mantık ve kelâm da bunların başında gelmiştir. Bunun en önemli kanıtı, belâgatla ilgilenen birçok kişinin felsefe ve kelâmı da ilgilenmiş olmalarıdır. Bu kişiler arasında Bişr b. el-Mu'temir (öl. 210/825), Câhiz (öl. 255/869), Kudâme b. Ca'fer (öl. 337/948), Abdülkâhir el-Cürcânî, Zemahşerî (öl. 538/1144), Sekkâkî gibi isimler bulunmaktadır. Belâgatçıların felsefeyle olan bağlantıları, belâgat çalışmalarını kelâmî ve felsefî bir yönde yönlendirmiştir; bu da bazı araştırmacıların, belâgatın yüzyıllar boyunca felsefecilerin elinde bir emanet olduğunu iddia etmelerine neden olmuştur.<sup>43</sup>

Felsefenin mantık ve kelâm yoluyla belâgat üzerindeki etkisinin pek çok şekli ve görünümü vardır. Bunlardan biri, kelâmcıların terimler oluşturup bunları belâgatın gelişimi ve oluşumu sırasında ona kazandırmalarıdır; bu da belâgatın temellerini atmasına, güçlenmesine ve bağımsız bir bilim dalı haline gelmesine yardımcı olmuştur. Bir diğer etki ise, Kur'ân'ın i'câzı üzerine araştırmalar yapan ve çoğunluğu kelâmcılardan oluşan araştırmacılar tarafından belâgat sanatlarının ortaya çıkmasıdır. Bu kişiler, mantığı kavrayarak ve ona dayanarak inançsal araştırmalarında kullandılar. Bundan bir diğeri de, özellikle kelâmcılarda egemen olan ve belâgati etkileyen tartışmacı yaklaşımın ortaya çıkmasıdır. Bunlar arasında, özellikle teologlar arasında retoriğe hâkim olan الجدلية الحجاجية "diyalektik, tartışmacı" yaklaşımın zuhur etmesidir.<sup>44</sup>

Mantığın, belâgat üzerindeki etkisi, müteahhirîn âlimlerin nezdinde daha da güçlenmiştir. Mesela, Sakkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserini yazarken, belâgat ilimlerine mantıki araştırmaları, tanım ve istidlâl/delil ile ilgili konuları da eklemiş ve bunu, "kanıtlayıcı konuşmaların yapısını takip etmek ve özelliklerini bilmek, meânî ve beyân ilimleriyle ilgilenenlerin zorunlu olarak bilmesi gereken bir şeydir"<sup>45</sup> şeklinde açıklamıştır. Müellif, mantık bilgisini belâgatla ilgilenenler için gerekli bir alan olarak kabul etmiş ve bu iki disiplini aynı kitapta bir arada ele almıştır. O, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin son bölümünde, meânî ilminin tamamlayıcısı olarak kabul ettiği mantık disiplinine ait hudûd, istidlâl ve kıyâs gibi unsurları ele almıştır. Daha önce edebî zevke ve duyguya dayalı bir sanat olarak kabul edilen belâgat, ilk kez Sekkâkî tarafından kelâm, felsefe ve mantığın akılcı yöntemleriyle ve bilimsel üslûbu ile ele alınarak bir ilmî disiplin haline getirilmiştir. Böylece belâgat, artık sadece zevkten değil, mantıkî tanım ve taksimlerin hâkim olduğu bir ilim özelliği kazanmıştır.<sup>46</sup>

Bu güçlü etkinin karşısında, son dönem belâgatçıların beyanında bir giriş veya ön hazırlık olarak bahsettikleri mantıksal yaklaşımlar yer almaktadır. Bunlar, anlamın ve onun hem dilsel hem de aklı yönleriyle sınıflandırılmasına yöneliktir. Bu etkinin sonucu olarak, belâgat araştırmalarında iki ekol ortaya çıkmıştır. Bu ekolleri, Ebu Hilâl el-Askarî (öl. 400/1009) şu şekilde belirtmiştir: "Bu kitapta amacım, kelâmcıların izlediği yolu takip etmek değildir; benim amacım, söz ustaları olan şairlerin ve yazarların ifade etmek istedikleridir. Bu nedenle, ilgili bölümde bu konuya fazla detaya girmedim."<sup>47</sup> Bu metinde yazar,

<sup>42</sup> Muhittin Macit, "Tercüme Hareketleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/498-504.

<sup>43</sup> Recâ' 'îd, *Felsefetu'l-Belâga* (İskenderiyye: Menşeu't'l-Meaarif, ts.) 22-34.

<sup>44</sup> Emîn el-Hûlî, *Menâhicü tecdîd fi'n-naḥv ve'l-belâga ve't-tefsîr ve'l-edeb* (Kahire: Dârü'l Ma'rife, 1961); 147.

<sup>45</sup> Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 432.

<sup>46</sup> İsmail Durmuş, "Sekkâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/332-334.

<sup>47</sup> Ebû Hilâl el-Askarî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, nşr. Ali M. el-Bicâvî – M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Matba'atu İsâ el-Bâbî, 1371/1952), 9-10.

belâgat ilminde yer edinen *المَدْرَسَةُ الْكَلَامِيَّةُ* /kelâm ekolü ve *المَدْرَسَةُ الْأَدَبِيَّةُ* /edebî ekol adındaki iki ekolü belirtmektedir. Bu ekolleri, *صُنَاعُ الْكَلَامِ* "söz ustaları" olarak adlandırmaktadır.<sup>48</sup>

Belâgat tarihi, teorik ve pratik açıdan farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır ve bu alanda üç belirgin ekol öne çıkmaktadır. İlk olarak, Arap dünyasında Irak, Suriye ve Mısır bölgelerinde şekillenen, daha çok şair, edip ve kâtiplerden oluşan Arap ve Büleğâ ekolü (Edebîyyûn), belâgatı edebî bir perspektiften inceleyerek dilin estetik ve ifade gücünü ön plana çıkarmıştır. İkinci olarak, Kuzey Afrika ve Endülüs'te gelişen Batı ekolü (Megâribe/Bedîciler), belâgatı özellikle dilin açıklayıcı ve ikna edici yönleriyle ilişkilendirerek, bu alandaki estetik ve fonksiyonel boyutları vurgulamıştır. Son olarak, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde şekillenen ve Kelâmcılar, Meşârika ve Mantıkîyyûn gibi isimlerle de anılan Doğu ekolü, belâgatı daha çok mantık ve kelâm perspektifinden ele almış ve bu doğrultuda akıl yürütme süreçlerine yoğunlaşmıştır. Bu ekol, dilin ve ifade biçimlerinin mantıksal yapısını analiz ederek, belâgatın teorik temellerini akıl ve düşünsel süreçlerle bağlantılı bir şekilde incelemiştir.<sup>49</sup>

Doğu ekolü, mantıkî tarifler, tasnifler ve felsefî terimlerin hâkim olduğu bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Bu ekolün mensupları, belâgat ve fesâhatla tanınan kişilerden bol örnekler vermek yerine, mantık kurallarına uygun tarifler ve misallerle yoğun ve anlaşılması güç metinler oluşturmuşlardır. Bu metinlerin anlaşılabilmesi için şerh, hâşiye ve ta'lîkât yazılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle Sekkâkî'den sonra belâgatçılar, bu tür eserleri inceleyip eleştirerek anlamaya çalışmışlardır. Bu ekolün etkisiyle yazılan başlıca eserler arasında Abdülkâhîr el-Cürçânî, Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî, Sekkâkî gibi âlimlerin önemli çalışmaları yer almaktadır.<sup>50</sup>

Edebiyat ekolü, edebî zevk ve sanat ölçülerine odaklanmış, felsefî ve mantıkî terimlerden ziyade bol örnek ve şâhidlerle edebî zevki ve belâgat üslûbunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Mucizevî söz (i'câz) meselesine girdiğinde ise, genellikle edebî bir yaklaşım benimsemiştir. Bu akıma ait eserler, kelâm ekolüne kıyasla daha anlaşılır olup, şerh ve açıklamaya gereksinim duyulmamıştır. Bu ekolün prensiplerine göre yazılmış önemli eserler arasında İbn Reşîk el-Kayrevânî (öl. 456/1064), İbn Sinân el-Hafâcî (öl. 466/1073), Üsâme b. Münkız (öl. 584/1188), İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233), ve İbn Ebü'l-İsba' (öl. 654/1256) gibi âlimlerin eserleri yer almaktadır. Yahyâ b. Hamza el-Alevî (öl. 749/1348), bu iki mektebin görüşlerini birleştirerek *eṭ-Ṭırâzü'l-müteẓammin* adlı bir eser yazmış, ancak sonrasında pek fazla takipçisi olmamıştır. Her iki ekol arasındaki farkların kesin bir şekilde belirlenemediği tarihi bir realitedir; ancak İslâm dünyasında belâgat denildiğinde genellikle kelâm ve felsefe ekolü ile bu akıma ait eserler ön plana çıkar. Bunlarla birlikte belâgat ilmi, dilsel ve düşünsel yöntemlerin açıklanmasında ve kullanımında mantık biliminden açık bir şekilde etkilenmiştir. Bu etki, belâgatın bağımsız bir bilim olarak gelişmesine katkı sağlamıştır.<sup>51</sup>

Kavramsal olarak da belâgat ilmi, mantık ilminden etkilenmiş, doğrudan "mantık terimleri, belâgat eserlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu terimler, beyân, mecâz, teşbîh gibi dilsel öğelerde mantıksal bir formda ifade edilmiştir. Onuncu yüzyıldan itibaren belâgat, teorik ve kavramsal bir düzeye ulaşarak mantık terimlerini içermeye başlamıştır, bu da belâgatın daha formal bir ifade biçimine dönüşmesini sağlamıştır. Bazı belâgat kaynaklarında yer alan mantıkî kavramlar şunlardır: İstidlâl, tahkîk, butlân, illet/ta'lîl, haber, tasavvur, tasdîk, asıl, nazarî, amelî, cevher, küllî, cüzî, delâlet, fasıl, fikir, hâssa, hayâl, imkân, kazıyye, kıyas, lâzım/melzûm, mantık, mevcûd, mana, mugâlata, müfred, hadd, tarif, tenâkuz, yakîn, zihin, zât, zarûret, aks, aklî vb. Belâgat kaynaklarında bunlar dışında daha pek çok mantık kavramı da kullanılmaktadır. Ayrıca, mantık temelli kavramlar, edebî ve belâgî içerik kazanarak kullanılmıştır. Mantıktan alınan kavramların yanı sıra, Arap belâgatı ve edebiyatında yer alan bazı kelimeler de kavram olarak terimleşmiştir. Örneğin,

<sup>48</sup> Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, 9-10.

<sup>49</sup> Detaylı bir şekilde bk. Nasrullah Hacımuftuoğlu, "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 115-127; Yurttaş, "Mantık İlminin Belâgata Etkisi", 95-98.

<sup>50</sup> Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

<sup>51</sup> Hülî, *Mendhicü tecdid fi'n-naḥv ve'l-belâga ve't-tefsîr ve'l-edeb*, 126; Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

beyân, bedî, meânî, muhassinât, tıbak, takdim-tehir, fasıl-vasıl, hazf-zıkr, mecaz, teşbih, kinaye, istiare gibi terimler belâgat ilminin önemli kavramları arasında yer alır.”<sup>52</sup>

Tanım (ta’rîf) ve taksim (tasnîf) usûlleri, düşünme süreçlerini düzenlemek ve kavramları netleştirmek için mantıkta kullanılan yöntemlerdir. Mantık ilminin belâgat ilmine nasıl etki ettiğini ve bu iki alan arasındaki etkileşimi gösteren önemli konularından biri de mantıktaki tanım ve taksim usûlünün belâgatta kullanılmasıdır. “Belâgat kaynakları, onuncu yüzyıldan sonra mantık ilminin taksim ve tasnif yöntemlerine dayalı olarak telif edilmeye başlanmıştır. Belâgatın meânî, beyân ve bedî olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılması, belâgat, edebî eleştiri ve şiir konularının ayrı ayrı bölümlerde ele alınması, bu yöntemlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Ayrıca, belâgat kitaplarının belirli sayıda bölüme ayrılarak tasnif edilmesi de bu bağlamda dikkate alınmalıdır. Mantığın belâgat üzerindeki en belirgin etkisi, belâgat âlimlerinin konuları işlerken mantıkî taksim ve tasnifleri kullanmalarıdır. Bu konuda en bilinen örnekler, Kudâme b. Ca’fer’in *Naqdü’s-Şi’r* adlı eseri ile Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı eseridir.”<sup>53</sup>

Bütün bunlardan hareketle, belâgat ve mantık, düşünceyi yapılandırma ve iletme biçiminde birbirini tamamlayan ancak farklı odaklara sahip iki önemli disiplindir. Mantık, doğru düşünme ve akıl yürütme ile ilgilidir. Akıl yürütmenin kuralları, geçerli çıkarımlar yapmayı ve doğru sonuçlara ulaşmayı sağlar. Mantık, genellikle önerme mantığı, doğru-yanlış ayrımını yaparak argümanların geçerliliğini değerlendirir. Mantıklı bir argüman, tutarlı ve geçerli öncüllerden mantıklı bir sonuca ulaşmalıdır. Bu bağlamda mantık, doğrulukla ilgilenir ve argümanın yapısal doğruluğunu sorgular.<sup>54</sup>

Belâgat ise, dilin etkili, ikna edici ve estetik kullanımı üzerine yoğunlaşır. Aristoteles’in retorik anlayışına göre belâgat, sadece doğruyu söylemekle kalmaz, aynı zamanda bu doğruyu dinleyiciyi etkileyecek biçimde sunmayı hedefler. Belâgatın temelleri ethos (konuşmacının güvenilirliği), pathos (dinleyicinin duygusal tepkileri) ve logos (mantıklı düşünme) üzerine kuruludur. Burada logos, mantıklı bir argüman kurma sürecini ifade etse de belâgat, duygusal ve etik boyutları da içerir. Bu nedenle belâgat, mantıklı düşüncenin yanı sıra ikna edici olma, duygusal yankı uyandırma ve estetik bir dil kullanma amacını güder.<sup>55</sup>

Belâgat ile mantık arasındaki ilişki, ikisinin birbirini tamamlamasında yatmaktadır. Mantık, bir argümanın doğruluğunu sağlarken, belâgat bu doğruluğu daha etkili ve ikna edici bir şekilde sunar. Bir argüman mantıksal olarak doğru olabilir, ancak dinleyiciye doğru bir şekilde iletilmezse etkili olamaz. Belâgat, mantığın doğru düşüncesini insanlara daha erişilebilir kılacak biçimde sunar. Mantık doğru düşünmeyi sağlarken, belâgat bu düşünceleri etkili ve ikna edici bir şekilde sunmayı amaçlar. Her ikisi de dilin gücünü ve etkisini anlamada önemli araçlardır, ancak mantık daha çok akıl yürütme ve doğrulukla, belâgat ise ikna etme ve etkileme sanatıyla ilgilidir. Böylece, mantık ve belâgat arasındaki etkileşim, Arap edebiyatının en önemli entelektüel gelişmelerinden biridir. Mantık, düşüncenin doğruluğunu sağlarken, belâgat da bu düşüncelerin estetik ve etkili bir şekilde sunulmasına yardımcı olmuştur. Her iki disiplinin birbirini etkilemesi, dilin gücünü artırmış ve düşünsel derinliği pekiştirmiştir. Bu, hem felsefi hem de edebi düzeyde büyük bir zenginlik yaratmış ve Arap kültürünün entelektüel yükselişine katkıda bulunmuştur.

## Sonuç

Bu çalışmada, belâgat ilminin felsefesi ve mantık ilmiyle ilişkisi irdelenmiş ve bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Belâgat, kelimelerin ve ifadelerin en etkili ve güzel biçimde, doğru yer ve zamanda kullanılması sanatıdır. Söz konusu ilim, dilin gücünü, anlamın derinliğini ve iletişimin inceliklerini keşfederken, düşünceyi şekillendiren mantıksal ve estetik unsurlar arasında bir köprü kurar. Arap dili ve edebiyatı, bu ilmin temellerinin atılmasında önemli bir rol oynarken, Kur’ân-ı Kerim’in dilsel ve edebî zenginliği belâgatın

<sup>52</sup> Yurttaş, “Mantık İlminin Belâgata Etkisi”, 89-90.

<sup>53</sup> Yurttaş, “Mantık İlminin Belâgata Etkisi”, 90-93.

<sup>54</sup> Necip Taylan, *Anahtarlarıyla Mantık* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 11-19.

<sup>55</sup> Detaylı bir şekilde bk. Elif Hatice Bahçecioğlu, “Retoriğin Temel Unsurları Olan Ethos-Pathos-Logos Perspektifinden İkna Sanatının Kullanılışı: Müge Anlı Örneği”, *Aksaray İletişim Dergisi* 3/1 (2021), 16-42.

teorik çerçevesinin şekillenmesinde en büyük etkiye sahip olmuştur. Belâgat ilminin ortaya konulmasındaki temel amaç, Kur'ân'a hizmet etmek, onun edebî gücünü kavrayabilmek ve içindeki incelikleri keşfetmektir. Bu sayede, Kur'ân'ın belâgatının daha derinlemesine anlaşılması hedeflenmiştir.

Felsefi açıdan, belâgat, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek, düşünceleri anlamlı ve etkili bir şekilde ifade etme arayışıdır. Belâgat ilmi, beyân, bedî' ve me'ânî olmak üzere üç ana dala ayrılır ve her bir dal, kendine özgü felsefi temeller üzerinde şekillenmiştir. Me'ânî ilmi, dilin doğru ve yerinde kullanılmasına, anlamın kontekstine uygun biçimde ifade edilmesine odaklanır. Bu dalın felsefesi, konuşmacının ve dinleyicinin toplumsal, siyasî ve kültürel durumlarını göz önünde bulundurarak, mesajın en etkili ve uygun biçimde sunulması gerektiğini vurgular. Dilin, sadece doğru ve etkili bir şekilde kullanılmasını değil, aynı zamanda dinleyicinin entelektüel seviyesi ve kişisel özellikleri de dikkate alınarak en uygun söylemin geliştirilmesini hedefler.

Beyân ilmi ise, anlamın açıklığını ve netliğini bozmadan, aynı anlamın farklı üslûplarla, mecâzlar, benzetmeler, hakikat ve kinâye gibi edebî araçlarla ifade edilmesinin felsefesini taşır. Bu dal, dilin incelikli kullanımıyla, anlamın zenginliğini artırırken, anlatımın estetik boyutunu da korur. Beyân, dilin çok yönlü işlevlerini açığa çıkaran, anlamın birden fazla yolla iletilmesini sağlayan bir anlayışa dayanır.

Bedî' ilmi ise, düşüncelerin estetik açıdan en etkili biçimde ifade edilmesini amaçlar. Bu dalın felsefesi, bir düşüncenin veya duygunun daha pekiştirilmiş, yoğunlaştırılmış ve etkili bir biçimde sunulmasına dayanır. Bedî', edebî sanatların tüm olanaklarından yararlanarak, dilin güzellik ve etkisini en yüksek seviyeye taşımayı hedefler. Sonuç olarak, belâgat ilminin her üç dalı, dilin sadece anlamını iletmekle kalmayıp, aynı zamanda onu en derin, etkili ve estetik biçimde ifade etmenin yollarını arar.

Belâgatın mantıkla ilişkisi olup mantık, doğru düşünmenin ve akıl yürütmenin kurallarını belirlerken, belâgat bu düşüncelerin en uygun ve etkili şekilde ifade edilmesini sağlar. Mantık, bir düşüncenin geçerliliğini ve tutarlılığını sorgularken, belâgat bu düşünceleri duygusal ve estetik açıdan güçlü bir biçimde aktarır. Bu nedenle, mantık ve belâgat birbirini tamamlayan iki disiplin olarak görülür. Mantık düşüncelerin doğruluğunu sağlarken, belâgat bu doğruluğu en etkili biçimde iletmeyi amaçlar. Belâgat ilminin mantıkla etkileşimi, milâdî onuncu yüzyıldan itibaren belirginleşmeye başlamıştır. Doğu Belâgat Ekolündeki âlimler, mantık ve felsefeden etkilenecek belâgatı sistematik hale getirmiş ve kavramları mantıksal tanım teorilerine uygun biçimde düzenlemişlerdir. Bu gelişim, belâgatın edebî bir estetikten ziyade, teorik bir ilme dönüşmesine yol açmıştır. Arap ve Bülğâ ekolleri ise mantık ve felsefenin belâgat üzerindeki etkilerine karşı çıkmış ve Arapçanın doğal kullanımını öne çıkarmış, mantıksal yaklaşımlardan kaçınmıştır. Buna rağmen Kudâme b. Cağfer, mantıksal bir belâgat anlayışını benimsemiştir. Sekkâkî, belâgati üç ana başlıkta (meânî, beyân, bedî) sınıflandırmış ve bu kavramları mantıksal tanım ve tasniflerle yapılandırmıştır. Bu yaklaşım, modern belâgat kitaplarının yöntem ve kavramlarını şekillendirmiştir. Sekkâkî, meânî ilminde mantığı kullanarak, dilsel mantığı belâgatın tümüne entegre etmiştir. Mantık ilminin belâgat üzerindeki etkisi, kavramların daha ayrıntılı bir şekilde tanımlanması, mantıksal ve felsefi terimlerin belâgat kitaplarında yer alması ve edebî örneklerin azalması şeklinde kendini göstermiştir. Ayrıca, mantıksal yaklaşım, belâgat kurallarının daha belirgin bir şekilde ön plana çıkmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak, belâgatın felsefesi, dilin ve düşüncenin derinliklerinde var olan anlamları açığa çıkarırken, mantıkla olan ilişkisi, bu anlamların tutarlı, geçerli ve etkili bir biçimde ifade edilmesine olanak tanır. Belâgat, bir dil sanatı olmanın ötesinde, insan düşüncesinin en yüksek biçimde organize edilmesini sağlayan bir araçtır. Mantık ve belâgat arasındaki bu yakın ilişki, dilin ve düşüncenin anlamlı bir biçimde birleşmesini, böylece hem bireysel hem de toplumsal anlamda etkili iletişim kurmayı mümkün kılar.

---

### Beyanname/Declaration

**1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir. / The author declare that no funding/incentive was used in the study.

**2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir. / The author declare that there is no conflict of interest in the study.

**3. Etik Beyan:** Yazar bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. / The author declare that research and publication ethics have been followed in this article. In addition, Ethics Committee Approval is not required for this research.

### Kaynakça

- Ahmed el-Hâşimî. *Cevâhirü'l-belâğa*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1998.
- 'Atîk, Abdulazîz. *Fi'l-belâğati'l-Arabî: 'İlmu'l-bedî'*. Beyrut: Darü'n Nahdatil-Arabiyye, ts.
- 'Atik, Abdulaziz. *İlmu'l-meânî, ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1985.
- 'İd, Recâ. *Felsefetu'l-Belâğa*. İskenderiyye: Menşeeu'l-Meaarif, 2. Basım, ts.
- Abbas, Fadl Hasan. *el-Belâğa fünûnuhâ ve efnânuhâ*. Amman: Dâr'ul Furkan, 1989.
- Abdülcebbar, Kâdî. *Tenzîhü'l-Kur'ân 'ani'l-meţâ'in*. Beyrut; Dârü'n-Nehdati'l-Hadîse, ts.
- Ahmed Hüseyin, Nasruddin İbrahim. "İlmu'l-bedî' fî devî'l-Kur'ân'il-Kerîm". *Mecaletu'd-Dirâsâti'l-Lugaviyye ve'l-Edebiyye* 2 (2013), 119-135.
- Altunya, Hülya. "Mantık ve Dînî İlimler İlişkisinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/30(2013), 57-70.
- Âmidî, Seyfeddin. *Ebkârü'l-efkâr*. nşr. Ahmed M. el-Mehdî. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Âmir, Fethî Ahmed. *Fikretü'n-nazm beyne vücûhi'l-i'câz fi'l-Kur'ân*. İskenderiye: y.y. 1991.
- Aristoteles. *Fennü's-şî'r*. trc. Mettâ b. Yûnus el-Kunnâ. Beyrut: nşr. Abdurrahman Bedevî, 1973.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*. nşr. Ali M. el-Bicâvî – M. Ebû'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Matba'atu İsâ el-Bâbî, 1371/1952.
- Askerî. Ebû Hilâl. *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*. Kahire: Dâru Fikri'l-Arabiyye, 1971.
- Bâhâzık, M. Ömer. *Şerhu risâleti Beyânî i'câzi'l-Kur'ân li'l-İmâm el-Hatîbî*. Dımaşk-Beyrut: 1416/1995.
- Bahçecioğlu, Elif Hatice. "Retoriğin Temel Unsurları Olan Ethos-Pathos-Logos Perspektifinden İkna Sanatının Kullanılışı: Müge Anlı Örneği". *Aksaray İletişim Dergisi* 3/1 (2021), 16-42.
- Bâkılânî, Ebû Bekr. *İ'câzü'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakar. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1963.
- Bezre, Ahmed Muhtâr. *Fî İ'câzi'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y. 1408/1988.
- Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: Belâgat*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.
- Bulut, Ali. *Belâğat (Beyân-Meânî – Bedî)*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Câhiz, Ebû Osmân. *el-Beyân ve't-tebyîn*. nşr. Abdusselam Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1378/1958.
- Cârim, Ali. - Emin, Mustafâ. *el-Belâğatü'l-vâdiha*. thk. Hüseyin Elmalı. İstanbul: İFAV Yay. 2015.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafur 'Atar. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- Corcî Zeydân, İbn Habîb. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*. Kahire: Dâru'l-Hilâl, ts.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâ'ilü'l-i'câz*. nşr. M. Muhammed Şakir. Kahire: Mektebetü'l-Hânci. 1984.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: y.y. 1988.
- Çetin, Nihat M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- Demirayak, Kenan. –Bakırcı, Selami. *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*. Erzurum: Atatürk Üni. Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "Meânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/204-208. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Ebû Tayyib el-Luğavî. *Merâtibü'n-naḥvîyyîn*. nşr. Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1984.
- Ekinci, İsmail. "Arap Şiiri Ansiklopedisi Programı (el-Mevsû'atu's-Şi'riyye)". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (Kasım: 2019), 767 – 790.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh. *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*. nşr. Bekrî Şeyh Emîn. Beyrut: Dâru Sâdır, 1985.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhim esSâmerrâî. Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Muhammed Naîm el-Arksûsî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. "Belağat ilminin Gelişmesine Müessir olan Kaynaklar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11(1993), 268-299.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. "Kelâmcılar ile İslâm Felsefecilerinin Belâgat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rollerini I". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9(1990), 215-238.

- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Abdülkâhir el-Cürcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 115-127.
- Hâlidî, Salâh Abdülfettâh. *el-Beyân fî i'câzi'l-Kur'ân*. Amman: Dâru Ammâr li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1989.
- Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-buldân*. Beyrut: Dâru Sadr, 1397/1977.
- Hasan Abbâs, Fazl. *el-Belâğa el-muftera 'aleyhâ beyne'l-aşale ve't-teb'îyye*. Beyrut: Dârü'n-Nûr, 1989.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*. İskenderiyye: Dâru İbn Haldun, ts.
- Hımsî, Ahmed Tâhir. *Mebâhiş fî 'ilmi'l-me'ânî*. Humus: y.y. 1995-1996.
- Hûlî, Emîn. *Menâhicü teccid fî'n-naḥv ve'l-belâğa ve't-tefsîr ve'l-edeb*. Kahire: Dârü'l Ma'rife, 1961.
- Huseyn, Tâhâ. "Arap Belâgati: el-Câhiz'den 'Abdu'l-Kâhir'e Kadarki Süreç". trc. Zafer Kızılkı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 433-460.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed. *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*. nşr. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1973.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn. "Bâne". *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Sellâm El-Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Ṭabaḳâtü fuḥûli's-şu'arâ*. nşr. M. M. Şâkir. Kahire: y.y. 1953.
- Kazvînî, Hatîb. *el-İzâḥ fî 'ulûmi'l-belâğa*. nşr. M. Abdülmün'im Hâfâcî. Kahire: Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1980.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kırkız, Mustafa. *Arap Belâgat İlminin Tarihi ve Gelişim Aşamaları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemü'l-muşṭalahâtü'l-belâğîyye ve teṭavvürühâ*. Beyrut: y.y. 1996.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Târîḫü 'ulûmi'l-belâğa ve't-ta'rîf bi-ricâlihâ*. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1950.
- Merâşî, Muhammed b. Ebi Bekr. *Tertibu'l-'ulûm*. thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Merzûk, Hilmî Ali. *Fî Felsefeti'l-belâgati'l-Arabî*. Beyrut: y.y. 2002.
- Muhammed Ali, Mâhir Abdulkâdir. *el-Mantık ve menâhicü'l-bahs*. Lübnan: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 2013.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs. *el-Kâmil*. nşr. M. Ahmed ed-Dâlî. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- Ömer Ferrûh, Ömer Abdurrahmân. *Târîḫü'l-edebi'l-'Arabî*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981.
- Ömerî, Ahmed Cemâl. *Mefhûmü'l-i'câzi'l-Kur'ânî ḥatte'l-ḳarnî's-sâdisi'l-hicrî*. Kahire: y.y. 1984.
- Râfiî, Mustafa Sâdık. *İ'câzü'l-Kur'ân*. Kahire: y.y. 1381/1961.
- Râzî, Fahreddin. *en-Nübüvât*. nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kahire-Beyrut: y.y. 1406/1986.
- Rummânî, Ebû'l-Hasen. *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân* (Şelâşü resâ'il fî i'câzi'l-Kur'ân içinde). nşr. M. Halefullah – M. Zağlûl Sellâm. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- Saraç, Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2001.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb. *Miftâḫü'l-'ulûm*. nşr. Naîm Zerzûr. Beyrut: Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Sevdi, Ali. "Üsâme b. Münkız'ın el-Bedî' fi Nakdî's-Şi'r Adlı Eserinin Edebî Tenkit Literatüründeki Yeri ve Önemi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/27(2021), 25-47.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974.
- Şelekânî, Abdülhamit. *el-A'râbu'r-Ruvât*. Trablus: el-Münşetü'l-'Amme li'n-neşri ve't-Tevzî'i ve'l-İ'lân, 1982.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâḫü's-sa'âde ve mişbâḫü's-siyâde fî mevzû'âtü'l-'ulûm*. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, 1985.
- Taylan, Necip. *Anahtarlarıyla Mantık*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Muḥṭaşarü'l-me'ânî*. İstanbul: Eser Kitapevi, 1960.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *el-Muṭavvel*. Çev. Zekeriya Çelik. İstanbul: Litera Yayınları, 1286.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân. *el-İmtâ' ve'l-mu'ânese*. nşr. Ahmed Emîn – Ahmed ez-Zeyn. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.
- Tîbî, Şerefuddîn Muhammed. *et-Tibyân fî 'ilmi'l-me'ânî ve'l-bedî' ve'l-beyân*. nşr. Hâdî Atıyye Matar el-Hilâlî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Yalar, Mehmet. *el-Hatib el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Bursa: Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Sarfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yurttaş, Tahsin. "Mantık İlminin Belâgata Etkisi". *Mütefekkir Dergisi* 9/17(2022), 81-105.
- Zevârî, Ali Ahmed. "Eserü'l-Kur'ân fî neşeti'd-dersi'l-belâgî ve tatavvurihi". *Menhek Dergisi* 4/1(2018), 146-147.

Zeytûn, Ali Mehdi. *İ'câzü'l- $\text{Kur}'\text{ân}$* . Beyrut: y.y. 1992.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l- $\text{Kur}'\text{ân}$* . Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, ts.